

Factsheet

Huiselijk geweld: feiten en cijfers

November 2007

Inleiding

Huiselijk geweld is geweld dat wordt gepleegd in de privé-sfeer, waarin de relatie tussen slachtoffer en plegers centraal staat. De huiselijke kring bestaat daarbij uit (ex-)partners, gezins- en familieleden en huisvrienden. Huiselijk geweld kan de vorm aannemen van kindermishandeling en seksueel kindermisbruik (incest), partner- relatiegeweld en mishandeling en verwaarlozing van ouderen (Vink, 2006).

Dit factsheet bevat een actueel overzicht van de feitelijke gegevens over huiselijk geweld. De gegevens zijn afkomstig uit onderzoeken en officiële registraties.

Het begrip huiselijk geweld fungeert in Nederland als een paraplubegrip voor een aantal verschillende uitingsvormen: fysiek, geestelijk en seksueel geweld gepleegd door iemand uit de huiselijke kring. Huiselijk geweld is de - eigenlijk incorrecte - vertaling van het engels/ Amerikaanse begrip 'domestic violence' en is als term eind jaren '90 van de vorige eeuw in Nederland geïntroduceerd. In het Angelsaksische taalgebied wordt onder domestic violence vrouwenmishandeling verstaan. Met het begrip 'seksueel geweld' wordt geweld bedoeld waarbij iemand gedwongen seksuele handelingen moet ondergaan of doen. Soms is seksueel geweld een vorm van huiselijk geweld (denk bijvoorbeeld aan incest). Seksueel geweld wordt ook in een aparte factsheet beschreven.

1. Wat is huiselijk geweld

Huiselijk geweld is geweld dat in de privé-sfeer plaatsvindt, gepleegd door partners, ouders, kinderen, andere familieleden en huisvrienden. Vormen van huiselijk geweld zijn: partnernishandeling (met name van mannen tegen hun vrouwelijke (ex-)partner), kindermishandeling en mishandeling van ouderen in de familiesfeer of huiselijke sfeer. Huiselijk geweld kan fysiek, seksueel en geestelijk geweld zijn. Andere termen: thuisgeweld of geweld achter de voordeur.

Kenmerken van huiselijk geweld

- Er is altijd sprake van een machtsverschil tussen de dader en het slachtoffer. Bijvoorbeeld tussen man en vrouw of tussen ouders en kind.
- Uit onderzoek blijkt dat daders de meest kwetsbare slachtoffers kiezen.

2. Geweld in partnerrelaties

Risicofactoren van relationeel geweld zijn

- een laag zelfbeeld/weinig zelfvertrouwen
- lage sociaal-economische status
- overmatig alcohol- en drugsgebruik
- relationele factoren, bijvoorbeeld slechte communicatie, snelle relatievorming
- opgroeien in een gezin waarin gebrek is aan aandacht
- opgroeien in een gezin waarin mishandeling en verwaarlozing spelen

(Van Schaik 2005, Mastenbroek 1995)

Vormen van huiselijk geweld

- fysiek geweld (slaan, schoppen, door elkaar schudden)
- seksueel geweld (verkrachting binnen relatie of seksuele kindermishandeling)
- psychisch geweld (vernederen, schelden)
- verwaarlozing
- schending van rechten (bijvoorbeeld beperking van bewegingsmogelijkheden)
- opsluiting
- belaging ('stalking')

Uit onderzoek is bekend dat geweld in relaties meestal een geleidelijke opbouw kent. Aan het begin worden gewelddadige relaties gekenmerkt door controlerend gedrag, jaloezie, extreem veel aandacht voor het doen en laten van de ander en een zeer snelle relatievorming. Duidelijk is dat de angst voor onafhankelijkheid van het slachtoffer en de angst voor kwetsbaarheid en afhankelijkheid van de dader op elkaar ingrijpen: de dader gaat macht uitoefenen via geweld, het slachtoffer is erg afhankelijk (Mastenbroek 1995).

Meestal is de dader een man en het slachtoffer een vrouw, maar ook andersom komt voor. Ook is bekend dat huiselijk geweld voorkomt in homoseksuele en lesbische relaties.

Cijfers partnergeweld

Het onderzoek naar de prevalentie van huiselijk geweld dat in 1997 is uitgevoerd (van Dijk et al) levert cijfers op voor alle vormen van huiselijk geweld. Als we alleen kijken naar geweld door de (ex-)partner dan heeft 12% van de bevolking (1 op de 8 Nederlanders) hiermee ooit te maken gehad. Bij 80% ging het daarbij om feitelijk geweld en niet (alleen) de dreiging ermee. 3,9% van de bevolking is slachtoffer geworden van partnergeweld in de vijf jaar die voorafgingen aan het onderzoek.

Uit dit onderzoek komt naar voren dat mannen en vrouwen in vrijwel gelijke mate slachtoffer zijn geweest van huiselijk geweld in brede zin. Vrouwen zijn echter ruim twee keer zo vaak slachtoffer van partnergeweld dan mannen: 16% van de vrouwen tegenover 7% van de mannen.

Cijfers huiselijk geweld

Uit dezelfde steekproef blijkt dat 45% van alle vrouwen en mannen tussen de achttien en zeventig jaar ooit slachtoffer is geweest van huiselijk geweld, als kind, partner of ouder. Meer dan 10% was/is wekelijks slachtoffer. 10% is aangeraakt met ongewenste seksuele bedoelingen, 8% is gedwongen tot seksuele handelingen en 4% is verkracht.

Ieder jaar worden:

- 160.000 vrouwen het slachtoffer van een lichte vorm van lichamelijk en seksueel geweld
- 30.000 vrouwen het slachtoffer van ernstig lichamelijk en seksueel geweld
- 17.000 vrouwen het slachtoffer van zeer ernstig geweld

Soms is het geweld zo ernstig of bedreigend dat vrouwen niets anders rest dan te vluchten, eventueel met hun kinderen. In 2001 meldden 33.166 vrouwen zich bij een instelling voor vrouwenopvang.

De cijfers over het aantal vrouwen dat overlijdt aan de gevolgen van gewelddadige handelingen lopen uiteen. Naar schatting gaat het om zestig tot tachtig vrouwen per jaar. (Factsheet Gezinsgeweld, MHB 2000, WODC 2001).

Duidelijk is dat ook mannen slachtoffer van relatiegeweld kunnen worden. Het blijkt dat het voor mannen moeilijker is om hulp in te roepen en dat het geweld door professionals minder wordt gesignaleerd, omdat die er minder alert op zijn. Uit onderzoek van Van Dijk e.a. blijkt dat mannen even vaak als vrouwen ooit in hun leven slachtoffer zijn geweest van huiselijk geweld (inclusief kindermishandeling). Wel blijkt uit het onderzoek dat tegen vrouwen in het algemeen meer frequent en ernstiger geweld wordt gebruikt dan tegen mannen. Vrouwen en meisjes worden vooral slachtoffer van seksueel geweld, jongens worden vaker het slachtoffer van fysieke kindermishandeling.

Aangiften en meldingen

Op 5 november 2003 heeft de politie in heel Nederland alle meldingen en aangiften van huiselijk geweld geregistreerd. Dat leverde 336 gevallen op, waaronder acht verkrachtingen en twee pogingen tot doodslag. Omgerekend is dat ongeveer honderd-duizend per jaar. Als 5 november een representatieve dag was, is het aantal slachtoffers jaarlijks hoger dan tot nu toe wordt aangenomen. In 2004 is de politie begonnen met de landelijke registratie van aard, omvang en achtergronden van huiselijk geweld.

In 2004 werden er 56.335 incidenten gemeld, het jaar daarna 57.421 en in 2006 zijn in totaal in alle politieregio's in Nederland 63.131 incidenten huiselijk geweld geregistreerd. Naar schatting wordt 10-12% van de incidenten bij de politie gemeld, dus de daadwerkelijke omvang is vele malen groter.

Vormen van huiselijk geweld	2004	2005	2006
Lichamelijk (vooral mishandeling)	35,9	41,1	56,7
Psychisch (relatieproblemen)	46,5	34,6	14,8
Seksueel (bijna 40% minderjarigen)	3,3	3,7	4,3
Belaging	3,3	3,9	4,0
Bedreiging	11,0	16,7	20,2

3. Huiselijk geweld tegen kinderen

Uit de profielanalyse van slachtoffers uit 2006 blijkt dat 84% van het vrouwelijke geslacht is. Van de 16% mannen is het grootste deel slachtoffer in een homoseksuele relatie. Hiermee blijft huiselijk geweld toch vooral een genderprobleem. De meeste slachtoffers (54,2%) zijn tussen de 25 en 45 jaar. Bij seksueel geweld is ruim 15% van de slachtoffers tussen de 0 en 12 jaar en 36% tussen de 12 en 18 jaar.

Uit onderzoek onder professionals verricht door de Leidse Universiteit blijkt dat in 2005 107.200 kinderen tussen de 0 en 17 jaar slachtoffer waren van kindermishandeling (IJzerdoorn, 2007). Onderzoek door de Vrije Universiteit van Amsterdam onder scholieren tussen de 12 en 16 jaar, leidt tot een schatting van 160.700 kinderen die slachtoffer zijn (geweest) (Lamers-Winkelmann, 2007). Naar schatting overlijden ongeveer 40 tot 80 kinderen aan de gevolgen van kindermishandeling.

4 tot 11% van de kinderen tot tien jaar is ooit slachtoffer geweest van lichamelijk geweld, 1 tot 3% is slachtoffer geweest van seksueel geweld (Van Dijk, 1997). Van alle tieners tussen tien en twintig jaar heeft 8% te maken gehad met seksueel geweld.

In 2005 is er 38.052 keer contact opgenomen met een Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK) om vermoedens van kindermishandeling te melden. Er is sprake van een stijging van 12% ten opzichte van 2004.

Kindermishandeling is een verzamelterm. Het AMK onderscheidt de in de tabel genoemde vormen. Vaak is er sprake van een combinatie van vormen en worden per incident meerdere vormen geregistreerd. De totaalpercentages zijn daardoor hoger dan 100%.

Aard van de mishandeling (percentage)

	Adviezen eenmalig	Adviezen met vervolcontact	Meldingen
Lichamelijke mishandeling	16,5	21,3	20,9
Lichamelijke verwaarlozing	12,1	16,0	22,3
Psychisch geweld	17,0	20,7	21,8
Affectieve verwaarlozing	27,9	31,6	42,0
Seksueel misbruik	11,1	16,1	7,4
Getuige van geweld in gezin	12,4	12,6	27,8
Overig / anders	22,3	22,3	18,8
Geen	3,5	1,1	0,2
Onbekend	15,0	10,0	4,2
Totaal	137,8	151,7	165,4

Registratiecijfers Adviezen en Meldingen over Kindermishandeling in 2005, AMK

Seksueel misbruik

Kinderen worden meestal slachtoffer van seksueel misbruik door bekenden, zoals broers, ooms, (stief)vaders of de oppas. In hooguit 20% van de gevallen gaat het om een onbekende dader (Van Outsem 1992). Misbruik komt voor in verschillende situaties: op school, bij de sport, in het buurthuis, door een hulpverlener, door vrienden van de ouders, door eigen vriendjes, door pastores, of bijvoorbeeld door leerkrachten. De band die kinderen hebben met de dader maakt het voor hen niet makkelijk om erover te vertellen. Bovendien herkennen vooral jongere kinderen niet wat er gebeurt, omdat zij nog weinig weten over seksualiteit. Veelal legt de dader druk op hen om er niet over te vertellen ('dit is ons geheim').

Misbruik door familieleden (incest) gaat vaak samen met een patroon van verwaarlozing en fysiek geweld en duurt vaak langere tijd. In deze gezinnen heersen niet per se afwijkende normen en waarden. Gemiddeld gezien is er ook geen sprake van een lager sociaal-economische positie. Wel is er een sfeer van verwaarlozing, gebrek aan koestering en van problematische verhoudingen in het gezin. Persoonlijke problemen van de ouders en affectieve verwaarlozing van de kinderen vormen de belangrijkste gezinsachtergrond (Draijer 1988).

Cijfers misbruik van meisjes en jongens

Er zijn geen recente cijfers beschikbaar van seksueel misbruik van kinderen. Uit onderzoek uit 1988 blijkt dat 15,6% van de meisjes voor haar zestiende jaar een of meer ervaringen heeft met misbruik door verwanten. Het gaat om één op de zes à zeven vrouwen in Nederland. De gemiddelde leeftijd waarop het misbruik begint, is 11,4 jaar. 42,5% van het misbruik vindt plaats binnen het kerngezin. De daders zijn in 18,8% van de gevallen de vader of een vaderfiguur, 25,4% is een broer, 25,4% is een oom. Verder betreft het grootvaders, neven, zwagers en huisgenoten (Draijer 1988).

In een recente representatieve Australische bevolkingsstudie uit 2003 bleek dat 33,6% van de vrouwen voor hun zestiende lichte vormen van seksueel misbruik had meegemaakt (zonder penetratie) en 12% ernstige vormen (met penetratie) (Van Oosten en Höing, 2004).

Hoeveel jongens in Nederland precies ervaring hebben met seksueel misbruik is niet bekend. De geschatte percentages lopen uiteen van 9 tot 20% (Van den Broek, 1991). Buitenlandse studies tonen aan dat 3 tot 9% van de jongens seksueel misbruikervaringen kent, meestal gepleegd door mannen buiten de familiekring (Frenken, 2002). Duidelijk is wel dat het seksueel misbruik van jongens qua omvang kleiner is dan dat van meisjes maar dat jongens meer risico lopen dan men geneigd is aan te nemen. Van alle misbruikte kinderen is een kwart jongen (Van Outsem, 1992).

De eerder genoemde Australische bevolkingsstudie meldde dat 16% van de mannelijke respondenten voor hun zestiende minder ernstige vormen van seksueel geweld had meegemaakt, en 4% ernstige vormen (Van Oosten en Höing, 2004).

4. Huiselijk geweld tegen ouderen

Kinderen als getuige

In 2006 is bij de derde landelijke meting van huiselijk geweld op basis van de politiecieters een verdiepend onderzoek uitgevoerd op een steekproef van 1000 incidenten. Hieruit blijkt dat er ten tijde van het huiselijk geweldincident in 57,8% sprake is van een gezinssituatie met kinderen tot 18 jaar. Daarbij gaat het veelal om jonge kinderen. Bij ruim een kwart van de incidenten zijn kinderen daadwerkelijk getuige geweest van het geweld. Meer dan 7% van de kinderen is zelf slachtoffer van huiselijk geweld, meestal seksueel. Geëxtrapoleerd naar de 63.131 geregistreerde incidenten -naar schatting wordt 10-12% door de politie geregistreerd- betekent dit dat in 2006 naar schatting 15.340 kinderen tot 18 jaar getuige zijn geweest en dat 4.880 kinderen daadwerkelijk slachtoffer zijn geweest van huiselijk geweld.

In 2001 heeft Sietske Dijkstra een verkennend onderzoek gedaan naar de gevolgen die huiselijk geweld heeft voor kinderen die er getuige van zijn (maar niet zelf worden mishandeld). Kinderen die getuige zijn kunnen last krijgen van problemen als depressie, plotselinge gedragsverandering, terugtrekken, concentratieverlies, baldadigheid, angst en boosheid. Bij jongens lijkt blootstelling aan geweld vaker tot externaliserend en agressief gedrag te leiden dan bij meisjes. Kinderen die getuige zijn van geweld tussen hun ouders, lopen een grotere kans later zelf slachtoffer of dader te worden als zij liefdesrelaties aangaan.

Ouderenmishandeling komt voor in gezins- en familierelaties, maar ook in relaties met beroepskrachten. Vaak zijn de mishandelingen moedwillig en weten daders goed wat ze doen. Onder mishandeling van een ouder persoon wordt behalve eerder genoemde vormen ook financiële uitbuiting verstaan. Vaak is het slachtoffer geheel of gedeeltelijk afhankelijk van degene die mishandelt. Ze handelen bijvoorbeeld uit financieel gewin, desinteresse of wraak. Soms is de mishandeling het gevolg van overbelasting van de mantelzorger. Dit noemen we 'ontspoorde zorg'.

In 1996 is het eerste grootschalige onderzoek uitgevoerd naar aard en omvang van ouderenmishandeling. Uit dit onderzoek bleek dat 5,5% van de (zelfstandig wonende) bevolking van 65 jaar en ouder slachtoffer is - 6 - geweest van enigerlei vorm van mishandeling. Een grootschalige provinciale enquête onder ouderen door de GGD Flevoland in 2000 geeft de meest recente en representatieve cijfers van ouderenmishandeling (door zowel bekenden als onbekenden) van de afgelopen jaren. 5,5% van de ouderen van 55 jaar en ouder blijkt zich wel eens bedreigd te hebben gevoeld. Emotionele mishandeling wordt in dit onderzoek door 5,4% van de ondervraagde ouderen gemeld, terwijl 0,7 % en 0,1 % rapporteert lichamelijk, respectievelijk seksueel mishandeld te zijn. De fragmentarische beschikbaarheid van lokale en regionale cijfers over ouderenmishandeling en zelfs de volstrekte afwezigheid van recente landelijke cijfers heeft tot gevolg dat de exacte omvang van ouderenmishandeling niet vast te stellen is.

Culturele opvattingen en waarden zijn van grote invloed op de betekenis die mensen aan hun ervaringen meegeven. Als een vrouw is opgegroeid met de boodschap 'je moet je man gehoorzamen' en na mishandeling van haar familie te horen krijgt dat ze beter haar best moet doen, zal zij het geweld anders beleven dan een vrouw die is opgegroeid met de boodschap dat mishandeling nooit mag. Er zijn grote verschillen in

5. Huiselijk geweld onder allochtonen

opvattingen over wat geoorloofd en wat ontoelaatbaar is als het gaat om geweld tussen mannen en vrouwen en tussen ouders en kinderen. Het slaan van vrouwen is in sommige culturen geoorloofd. Seks tegen de zin van de partner, kan ervaren worden als een huwelijkse plicht. In Nederland is gedwongen seks in het huwelijk pas sinds 1991 strafbaar. Duidelijk is dat cultuurspecifieke kenmerken van groot belang zijn, zowel in de uitingsvormen van huiselijk geweld als in het in stand houden van het taboe op het ermee naar buiten treden.

Cijfers huiselijk geweld allochtonen

24% van de allochtonen is ooit slachtoffer geweest van huiselijk geweld (Van Dijk et al, 2002). Dit percentage is veel lager dan uit onderzoek onder autochtonen blijkt (45%). De onderzoekers hebben echter aanwijzingen voor onderrapportage. Uit het onderzoek blijkt verder dat er grote verschillen zijn tussen de vier allochtonen groepen. Zo heeft 41% van de Antilliaanse en Arubaanse ondervraagden aangegeven slachtoffer te zijn van huiselijk geweld tegen 14% van de Marokkanen. Van de Surinaamse respondenten geeft 28% aan slachtoffer te zijn van huiselijk geweld, onder Turkse respondenten is dit percentage 21%.

Slachtofferschap van huiselijk geweld per vorm en per geslacht naar etniciteit (in percentages)

	Allochtonen			Autochtonen		
	m	v	tot.	m	v	tot.
huiselijk geweld	21	27	24	43	46	45
fysiek	18	22	20	35	34	35
geestelijk	14	21	17	26	30	28
seksueel	3	8	5	13	30	21

Bron: Van Dijk et al, 2002

Wanneer we kijken naar de verschillende vormen van huiselijk geweld, valt op dat alle vormen onder allochtonen minder vaak worden genoemd dan onder autochtonen. De sterkste verschillen vinden we bij Turken en Marokkanen, gevolgd door Surinamers en Antillianen en Arubanen. Voor alle groepen geldt echter dat het gerapporteerde seksueel geweld op een beduidend lager niveau ligt dan in het onderzoek onder autochtonen.

Wat verder opvalt, is dat het erop lijkt dat de groep allochtonen die geweld rapporteert, melding maakt van langduriger en ernstiger geweld dan de autochtone groep (Van Dijk et al, 2002).

In totaal zegt 24% van de allochtone respondenten ooit slachtoffer te zijn geweest van huiselijk geweld. Bij 20% van deze respondenten maakte tenminste één fysieke vorm van geweld (bijvoorbeeld slaan) deel uit van dit geweld. Van alle mannelijke allochtone respondenten geeft 21% aan ooit slachtoffer te zijn geweest van huiselijk geweld. Bij 18% van de mannelijke allochtone respondenten maakte tenminste één

Slachtofferschap van huiselijk geweld per vorm en per geslacht (in percentages)

	Antillianen Arubanen		Marokkanen		Surinamers		Turken	
	m	v	m	v	m	v	m	v
huiselijk geweld	41	40	10	20	26	29	20	23
fysiek	31	36	6	16	26	27	16	15
geestelijk	24	25	5	17	16	22	15	19
seksueel	9	15	2	4	2	10	2	5

Bron: Van Dijk et al, 2002

fysiek voorval deel uit van dit geweld. Iemand die zowel slachtoffer is van fysiek, geestelijk als seksueel geweld telt drie keer mee in deze tabel.

Voor het eerst valt bij het landelijke politiecijferonderzoek naar huiselijk geweld over 2006 iets te zeggen over etniciteit omdat het geboorteland van het slachtoffer is vastgelegd. Dit geeft een voorzichtige indicatie van de etniciteit. Ruim 25% is elders geboren in vooral niet-Europese landen. In een klein aantal gevallen rapporteren de analisten een vermoeden van eengerelateerd geweld.

Eengerelateerd geweld

Bij eengerelateerd geweld gaat het om geestelijk of fysiek geweld gepleegd in reactie op (dreiging van) schending van de eer. Er zijn drie kenmerken: ten eerste moet er sprake zijn geweest van (vermeend) seksueel contact. Ten tweede moet dit bekend zijn buiten de familie. Als derde moet er geen vredelievende oplossing mogelijk zijn (zoals een huwelijk). Kenmerkend voor eerwraak is verder dat het een familiebesluit is, geen individueel besluit van een vader of broer. Ondanks het feit dat er een aantal onderzoeken is gedaan op het gebied van eengerelateerd geweld in Nederland, zijn er geen exacte cijfers beschikbaar. Ieder jaar zijn er enkele duidelijke gevallen van eermoord, maar er zijn vaker gevallen waarin mogelijk sprake is van eengerelateerd geweld. Huiselijk geweld kan een vorm van eengerelateerd geweld zijn.

Eengerelateerd geweld en eermoord komen voor onder bepaalde culturele groepen migranten, asielzoekers en vluchtelingen. Vrouwen zijn niet alleen slachtoffer, maar spelen zelf een - soms belangrijke - rol bij het instandhouden of zelfs organiseren van eerwraak.

Geweld tegen asielzoekers/vluchtelingen

Uit een verkennend onderzoek (Brouns e.a., 2003) bleek dat vrouwen en meisjes in asielzoekerscentra regelmatig slachtoffer zijn van geweld door familieleden of medebewoners. Stress als gevolg van de ervaringen in het thuisland en van de onzekerheid

6. Plegers van huiselijk geweld

met betrekking tot de toekomst, het gedwongen samenwonen van meerdere personen in een beperkte ruimte en het ontbreken van voldoende toezicht en veiligheidsmaatregelen zijn factoren die het gebruik van geweld in de hand werken. Vooral incidenten van pesterijen en opdringerig seksueel gedrag werden gemeld. Ernstige vormen (mishandeling, verkrachting en gedwongen prostitutie) kwamen minder voor, maar zijn zeker aanwezig. Met name minderjarige vrouwelijke asielzoekers zijn kwetsbaar voor seksueel geweld.

Er is een aantal wetenschappelijke benaderingen dat erop gericht is partnergeweld beter te begrijpen en zo een doeltreffende hulpverlening mogelijk te maken. Vooral Römken (1992) en Dutton, Golant en Pijnakker (2000) bieden een goed overzicht van typeringen van plegers.

Waarom plegen daders geweld?

Er zijn vele factoren die kunnen leiden tot het ontstaan en voortduren van gewelddadig gedrag in relaties (Van Outsem en Van Oosten, De Aanpak, juni 2001):

- Biologische / aangeboren factoren
- Maatschappelijke en (sub)culturele factoren
- Relationale factoren
- Individuele factoren

Vanuit de sociologische benadering wordt partnergeweld verklaard vanuit het gezin als sociale groep. Leden van de groep nemen verschillende posities in en hebben verschillende belangen. Daaruit ontstaan conflicten die soms met geweld worden opgelost.

Vanuit de sociale leertheorie veronderstelt men dat geweld van generatie op generatie wordt overgedragen. Kinderen krijgen het gewelddadige gedrag als het ware aangeleerd. Zo belandt het gezin uiteindelijk in een vicieuze cirkel van geweld. Dutton plaatst hierbij kanttekeningen. Lang niet iedereen die geweld in de thuissituatie heeft meegemaakt gebruikt ook zelf geweld.

Pathologische benaderingen stellen dat geweld voortvloeit uit enerzijds medisch-fysiologische stoornissen, anderzijds uit psychopathologische oorzaken. Geweld heeft dan dus een neurologische oorzaak.

Kanttekening hierbij is dat geweld dan niet alleen in de intieme sfeer zou voor moeten komen. Bovendien blijkt het mogelijk partnergeweld te stoppen.

De feministische benaderingen richten zich niet op het individu maar op de maatschappij. Mannen wordt geleerd om de baas te zijn, vrouwen om ondergeschikt te zijn. Deze mannelijke dominantie legitimeert het geweld door mannen. Huiselijk geweld komt echter ook voor in homoseksuele en lesbische relaties.

Dutton en Golant zoeken een aanvullende verklaring in de psychologie en meer in het bijzonder in het bestaan van jeugdtrauma's. Het ontbreken van eigenwaarde, van een evenwichtige moederbinding en geweldvoorbeelden in de omgeving dragen bij aan de ontwikkeling van een gewelddadige persoonlijkheid.

Er is niet één verklaringsmodel. Het allerbelangrijkst zijn de machtsdynamiek en de escalatie van conflicten in de relatie. Dat geldt voor alle vormen van huiselijk geweld.

7. Gevolgen van huiselijk geweld

Vrouwelijke daders

Tot nu toe is er in Nederland bijzonder weinig bekend over geweld door vrouwen. Van de plegers van door de politie in 2006 geregistreerd huiselijk geweld is ruim 9% vrouw. Op basis van Amerikaanse statistieken kan worden geconcludeerd dat vrouwen slechts voor een klein deel verantwoordelijk zijn voor het huiselijk geweld. Op basis van eveneens Amerikaanse statistieken komen anderen tot geheel andere conclusies. Vrouwen zijn in ieder geval ook vaak dader van fysieke kindermishandeling. Dat geldt ook voor vormen van relatiegeweld met een lagere intensiteit.

Conclusie

Agressief gedrag in relaties is niet eenvoudig en eenduidig te verklaren. Men moet rekening houden met verschillende aspecten: zowel individuele, relationele als maatschappelijke factoren spelen hun rol. Dit heeft consequenties voor de preventie en hulpverlening.

Slachtoffers van geweld kunnen zowel op fysiek, seksueel als op emotioneel gebied klachten ontwikkelen. In het algemeen is vastgesteld dat de levenskwaliteit daalt naarmate er meer geweldvormen werden ondervonden. De toename van de ernst en van de duur van het geweld leidt tot een verdere afname van de levenskwaliteit.

Slachtoffers ervaren in de eerste plaats directe fysieke aandoeningen. Soms schamen slachtoffers zich over het geweld en het fysieke letsel en trekken zich terug uit het sociale leven. Daardoor wordt het moeilijker om steun te vinden in de sociale omgeving. Psychische klachten manifesteren zich vooral wanneer het geweld niet stopt en er geen zicht is op verbetering van de situatie. Gevoelens van schaamte en schuld versterken het isolement.

Mogelijke gevolgen van huiselijk geweld

Psychisch

- angsten
- depressies
- minderwaardigheidsgevoelens
- psychiatrische problemen, zoals DIS (Dissociatieve Identiteits Stoornis)
- relatieproblemen en seksuele problemen
- suïcide(pogingen)

Psychosomatisch

- hoofdpijn
- buikpijn
- hyperventilatie
- eetproblemen
- verslavingen
- slechte nachtrust

Somatisch

- breuken
- verwondingen
- miskraam

8. Hulpverlening bij huiselijk geweld

Huiselijk geweld is eerst door vrouwenbewegingen aan de orde gesteld. De aandacht richtte zich in het begin vooral op de slachtoffers (vrouwen en hun kinderen). Vanuit het idee dat geweld alleen kan stoppen als de dader zelf verandert, wordt in de jaren tachtig en negentig de daderhulpverlening ontwikkeld. Met een vrijwillig, drang- of dwangkarakter, al of niet in samenwerking met justitie. Langzaam maar zeker komt (ook in de vrouwenopvanghuizen) een verschuiving op gang van een individuele naar een relationele benadering of familiebenadering. In de aanpak van huiselijk geweld wordt nadrukkelijk gestreefd naar een integrale aanpak die alle betrokkenen, ook plegers, zo veel mogelijk naar de hulpverlening leidt, het zogenaamde meerspor-beleid. Huiselijk geweld vergt meer dan hulpverlening voor alle betrokkenen, name-lijk een samenhangende gestructureerde aanpak. Dit staat bekend als een systeem-gerichte of systemische benadering. Dit veronderstelt dat alle direct betrokkenen hulp krijgen die onderling samenhangt en op elkaar is afgestemd. Het probleem van huiselijk geweld ontstaat in een bestaande relatie en vaak zijn alle partijen nodig om het probleem effectief aan te pakken. De bijzondere, precaire positie van kinderen als getuigen van dat geweld is daarmee ook in beeld gekomen. Het veronderstelt ook dat de inhoudelijke aanpak van de hulp, zowel qua methodiek als qua timing, op elkaar is afgestemd.

Hulpverlening aan slachtoffers

Huiselijk en seksueel geweld zijn een schokkende ervaring. Slachtoffers dragen de gevolgen vaak jaren met zich mee. Om deze gevolgen draaglijk te maken en te hanteren, hebben veel mensen baat bij hulpverlening. De behoefte aan hulp, opvang en advies varieert per ervaring en per persoon. Sommigen willen alleen het verhaal een keer kwijt, bij anderen is het belangrijk om in een therapie of samen met lotgenoten ervaringen te verwerken. Soms wil een slachtoffer aangifte doen bij de politie, soms niet. Het hulpaanbod moet daarom afgestemd zijn op de verschillende behoeften. De hulp kan gericht zijn op: het stoppen van het geweld, het beperken en herstellen van de gevolgen van ervaringen, en het draaglijk maken van blijvende of langdurige gevolgen van ervaring met het geweld.

In 2004 heeft het ministerie van VWS geld vrijgemaakt voor een landelijk dekkend netwerk van Advies- en steunpunten huiselijk geweld (ASHG). De Advies- en steunpunten zijn voor alle betrokkenen bij huiselijk geweld het eerste aanspreekpunt. Zij bieden een luisterend oor, adviseren over de mogelijke acties en verwijzen door naar professionele hulp. In eerste instantie is de hulp gericht op het stoppen van geweld. Welke professionele hulp geboden wordt is afhankelijk van de situatie (zijn er bijvoorbeeld kinderen bij betrokken?) en van de wensen van het slachtoffer (de relatie al dan niet voortzetten?). Hulp wordt geboden door bijvoorbeeld het Algemeen Maatschappelijk Werk (AMW), GGz-instellingen en Bureaus Slachtofferhulp. Vrouwenopvanghuizen bieden een veilig verblijf en begeleiding aan slachtoffers en hun kinderen.

Hulpverlening aan kinderen als getuige of slachtoffer van huiselijk geweld

Wanneer iemand op basis van signalen problemen in een gezin vermoedt dan kan deze advies vragen of melden bij het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK). Bij een melding aan het AMK neemt het AMK de verantwoordelijkheid voor de aanpak van de (vermoedelijke) mishandelings situatie over. Het AMK biedt zelf geen hulp, maar onderzoekt wat er aan de hand is en welke hulp in gang gezet moet

worden om de mishandeling te laten stoppen. Indien nodig draagt het AMK het gezin over aan een instelling voor (jeugd)hulpverlening, volwassenzorg of de Raad voor de Kinderbescherming.

Als duidelijk is welke problemen er in het gezin zijn kan hulpverlening in gang gezet worden. In 2004 inventariseerde NIZW Jeugd welk beschreven hulpaanbod voor mishandelde kinderen en hun ouders in Nederland beschikbaar is (Berger et al. 2004). Uit deze inventarisatie blijkt dat er weinig gespecialiseerd aanbod is. Vooral bij mishandeling en verwaarlozing wordt veel algemeen aanbod ingezet. Voor de hulp aan kinderen gaat het dan om vormen van traumaverwerking en speltherapie. Daarnaast zijn er veel vormen van intensieve hulp in de thuissituatie. Voor hulp na seksueel misbruik zijn wel een aantal specifieke interventies. Er bestaat groepsaanbod voor misbruikte kinderen, bijvoorbeeld incestverwerkingsgroepen. Verder bestaat er een uitgewerkte interventie voor misbruikte kinderen en hun niet-misbruikende ouder(s), de Horizonmethodiek (Lamers-Winkelmann, 2000).

Als de samenhangende ketenaanpak optimaal functioneert is er specifieke aandacht voor kinderen als getuige. Kinderen vragen vaak niet zelf om hulp en dienen dus actief benaderd te worden. Vanaf 2002 zijn verschillende nieuwe programma's gestart en worden bestaande programma's aangepast voor andere doelgroepen. In een aantal regio's in Nederland is een zogenaamd 'Kindspoor' van start gegaan, gericht op het vroegtijdig signaleren van kinderen die getuige – of slachtoffer – zijn van thuisgeweld en deze vervolgens door te verwijzen voor passende hulp. Kindspoor wordt op steeds meer plaatsen geïmplementeerd. Verder zijn er meerdere psycho-educatieve en behandelprogramma's ontwikkeld, bijvoorbeeld Let op de Kleintjes, Kamil en therapiegroepen in de jeugdhulpverlening. In het ideale geval is het hulpaanbod zowel kind- als systeemgericht, dat wil zeggen dat het zich richt op het kind, de ouders en alle direct betrokkenen.

Hulpverlening aan plegers

Voor plegers van partnergeweld is er een aanbod van ambulante hulpverlening in vrijwillig of (semi-) verplicht/vrijwillig kader. Indien er sprake is van een strafrechtelijke aanpak vindt het aanbod in een justitieel kader (gedwongen) plaats.

- behandeling binnen een vrijwillig kader: op eigen initiatief of op verwijzing van huisarts of andere hulpverleningsinstantie (aanbieders zijn o.a. GGz, AMW, Leger des Heils en speciale projecten, bijvoorbeeld daderhulpverlening politie Utrecht).
- behandeling binnen semi-vrijwillig kader: aanmelding en aanvang behandeling voordat deze verplicht is opgelegd (drang), vaak met de reclassering als toezichthouder (aanbod o.a. de reclassering).
- behandeling door de rechter verplicht gesteld (aanbod met name door de FPI's als De Waag, De Tender, Kairos, De Omslag e.d.)

De gedwongen hulpverlening voor plegers van partnergeweld wordt voornamelijk geleverd door de ambulante forensische psychiatrie. Daarnaast bestaat op diverse plaatsen vanuit regionale of lokale samenwerkingsverbanden een aanbod op vrijwillige basis voor plegers van huiselijk geweld. Deze projecten worden vaak in samenwerking met de ambulante forensische psychiatrie en de reclassering uitgevoerd. Er is in de afgelopen jaren een groei geweest van het behandelaanbod voor plegers van huiselijk geweld.

Op enkele plaatsen vindt geprotocolleerde behandeling plaats. In de GGz worden individuele en systemische behandelingen het meest toegepast. Forensisch psychiatrische instellingen hebben zowel een groepsgericht als individueel aanbod. Daarbij wordt overwegend cognitieve gedragstherapie ingezet (Plempers, 2004). Zo behandelt De Waag daders bij voorkeur in groepsbehandeling uitgaande van cognitief gedragsmatige principes (Horn et al., 2006).

Drop-out, effectiviteit en recidive

De motivatie om zelf hulp te vragen, is bij behandeling van plegers van huiselijk geweld niet vanzelfsprekend. Een stok achter de deur, zoals voorwaardelijke veroordeling, bevordert deelname aan en volhouden van de behandeling (Warnaar & Wegelin, 2003).

Uit een onderzoek bij De Waag bleek dat slechts 36% van de plegers de behandeling ook had afgerond. De drop-outs waren met name allochtonen, plegers in een (semi-) vrijwillig kader en daders / plegers waarbij ook sprake was van geweld buiten de deur en tenslotte daders met individuele behandeling (Horn et al., 2006).

Veen en de Ruiters concluderen op basis van de bestudering van de internationale literatuur dat de effectiviteit van behandelingen voor daders van relationeel geweld gering is en dat, ongeacht de behandelmethode, een groot percentage van de daders terugvalt (Ruiters & Veen, 2004, p.54).

In het eigen onderzoek van Horn e.a. bij de Waag bleek het recidive percentage voor behandelde daders van relationeel geweld wel sterk af te nemen (Horn et al., 2006).

Aantallen behandelde daders

Het aantal aanmeldingen is door de betere ketensamenwerking bijvoorbeeld bij De Waag vanaf 2001 verviervoudigd (Horn et al., ter publicatie aangeboden). Een tiental forensisch psychiatrische instellingen behandelden in 2003 zo'n 895 plegers van huiselijk geweld, een even groot aantal GGz-instellingen 129 plegers (Plempers, 2004, p.20).

Waar kunnen betrokkenen bij huiselijk geweld naartoe?

Advies, ondersteuning en melding

- Advies- en steunpunten huiselijk geweld (in alle centrumgemeenten) (ASHG)
- Meldpunten Ouderenmishandeling
- Advies- en Meldpunten Kindermishandeling (AMK)
- Politie
- Telefonische hulpverlening
- Vertrouwenspersonen (op werk, in de sport)

en alle andere instellingen waar een slachtoffer voor het eerst haar of zijn verhaal doet (bedrijfsvereniging, huisarts)

Eerste opvang

- Vrouwenopvang
- Bureaus Slachtofferhulp

9. Aanpak van huiselijk geweld anno 2007

Juridische hulp

- Bureaus Slachtofferhulp
- Politie
- Advocatuur (gespecialiseerde advocaten)

Ambulante hulp

- Maatschappelijk werk
- GGz-instellingen (incl. Ambulante Forensische Psychiatrie)
- Bureaus Jeugdzorg
- Zelfstandig gevestigde therapeuten

Residentiële hulp

- Vrouwenopvang
- Psychiatrische instellingen
- Herstelingsoorden

Voor informatie en adressen:

www.huiselijkgeweld.nl

www.kindermishandeling.info

www.vilans.nl/ouderenmishandeling

De aanpak van huiselijk geweld op landelijk niveau is beschreven in de nota 'Privé geweld, publieke zaak' die het kabinet in 2001 heeft uitgebracht. In deze nota wordt landelijk beleid voorgesteld om huiselijk geweld aan te pakken. Er staan meer dan vijftig nieuwe maatregelen in om de aanpak te verbeteren. Het is voor het eerst dat het kabinet privé-geweld als een publieke zaak beschouwt. Het thema moet een duidelijk herkenbaar onderdeel van het veiligheidsbeleid zijn, zo stelt het kabinet. Aan de nota hebben veel organisaties en experts meegewerkt. De samenwerking tussen de verschillende overheden en maatschappelijke organisaties is hierdoor verstevigd: alleen een gezamenlijke aanpak kan effectief zijn. Deze samenwerking zal vooral lokaal tot stand moeten komen. Gemeenten spelen hierbij een belangrijke rol. Om hen in deze regierol te ondersteunen is de Vereniging van Nederlandse Gemeenten in 2003 gestart met een programma 'Huiselijk Geweld', dat door het ministerie van Justitie wordt gefinancierd. Dit programma loopt door tot eind 2007. Daarnaast is gestart met een project over het bespreekbaar maken van huiselijk en seksueel geweld in allochtone kring ('Praten doet geen pijn'), waarin voor het eerst ook aandacht is voor de rol van mannen. In 2002 is een project gestart gericht op allochtone vrouwen en meisjes als slachtoffer van huiselijk en seksueel geweld. Bestaande ervaringen en specifieke methodes zijn beschreven in een reeks handboeken (Mozaïek 2004 en 2006). Ook heeft een aantal incidenten van eerwraak gezorgd voor aandacht voor de specifieke kanten van eergelateerd geweld en zogenaamde 'safe-houses' voor bedreigde vrouwen.

In 2004 heeft het ministerie van Justitie een zogenaamde toolkit voor publiekscampagnes over huiselijk geweld laten maken. Daarin zitten voorbeeldmaterialen van al lopende campagnes en een richtlijn voor beginners. In 2007 volgt een landelijke publiekscampagne.

Bij politie en Openbaar Ministerie heeft men in de afgelopen jaren veel werk gemaakt van een andere aanpak van huiselijk geweld. Sinds 1 april 2003 is de aanwijzing van Openbaar Ministerie van kracht. Deze schrijft voor dat de politie de verdachte terstond aanhoudt indien sprake is van een redelijk vermoeden van schuld bij een heterdaadsituatie. Verder worden alle gegevens in een als 'huiselijk geweld' geoormerkt dossier vastgelegd. Het OM zal bewijsbare huiselijk geweld zaken in beginsel altijd vervolgen. In het meerjarige programma 'Huiselijk Geweld' bij de politie wordt aandacht besteed aan deskundigheidsbevordering, eenduidige registratie, borging en samenwerking met de hele keten.

Op dit moment is de overheid bezig met de evaluatie van pilotprojecten in het kader van wet Preventief Huisverbod, waarbij plegers van huiselijk geweld tijdelijk uit huis geplaatst kunnen worden. Als dat – in navolging van onder meer Oostenrijk – tot stand komt, betekent dat ook dat er in crisissituaties zeer snel hulp voor alle betrokken partijen moet worden gestart. Op die manier kan de gedwongen uit-huis-plaatsing gebruikt worden als startmoment voor de hulpverlening.

Het rapport gebaseerd op de politiecijfers huiselijk geweld 2006 gaat nader in op de vraag hoe invulling wordt gegeven aan de aanpak van huiselijk geweld c.q. de follow-up na een incident. Bij 38,4% van alle geregistreerde incidenten is in 2006 ook sprake van een aangifte. Dit percentage is aan de lage kant. Voor de aanpak van huiselijk geweld is een aangifte namelijk zeer belangrijk. Schokkend is het feit dat er bij relatief veel incidenten (22,9%) eigenlijk niet gesproken kan worden van een daadwerkelijke aanpak. Nog te vaak komt het voor dat de politie een half jaar later in hetzelfde gezin komt en dat er in de tussentijd niets is gebeurd. In het rapport worden aanbevelingen gedaan waaronder verbetering van de frontoffice van de politie en aandacht voor recidivisten en snelle systeemaanpak voor het hele gezin met bijzondere aandacht voor kinderen.

10. Literatuur

Adviezen en Meldingen over Kindermishandeling in 2005. Utrecht : Expertisecentrum Kindermishandeling, 2006.

Bakker, H., *Eerwraak in Nederland : een quickscan van de stand van zaken.* – Utrecht , TransAct, 2003 - 29 p. Zie ook: *A resource book for working against honour related violence: based on the project 'Honour related violence in Europe-mapping of occurrence, support and preventive measures'*

Berge, I.J. ten M.A. Berger en E. Geurts, *Samenhangende hulp: interventies voor mishandelde kinderen en hun ouders:* NIZW, 2004

Brouns, M. et al. *Het lange wachten op een veilige toekomst : onderzoek naar veiligheid van vrouwen en meisjes in asielzoekersopvang.* Rijswijk: Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA), 2003.

Draijer, N., *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en*

psychosomatische gevolgen. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1988.

Dutton, D.G., S.K. Golant; vert. en bew. **H. Pijnakker.Dutton**, *De partnermishandelaar : een psychologisch profiel*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 2000.

Dijk, T. van ...[et al.], *Huiselijk geweld : aard, omvang en hulpverlening*. Den Haag. Ministerie van Justitie 1997.

Dijk, T. van en E. Oppenhuis. *Huiselijk geweld onder Surinamers, Antillianen en Arubanen, Marokkanen en Turken in Nederland : aard, omvang en hulpverlening*. Hilversum : Intomart 2002.

Dijkstra, S., *Geweld en veerkracht in gezinnen, over posities, professionals en preventie van overdracht*. **Bilthoven: s.n, 2007**

Dijkstra, S., *Kinderen die getuige zijn van geweld tussen hun ouders : een basisverkenning van korte en lange termijn effecten*. Bilthoven : s.n., 2001.

Factsheet Ouderenmishandeling : *algemene informatie*. Utrecht : Kenniscentrum Ouderen (Vilans), 2006.

Ferwerda, H., *Met de deur in huis. Omvang, aard achtergronden en aanpak van huiselijk geweld in 2006 op basis van landelijke politiecijfers*. Arnhem/Dordrecht: Advies- en onderzoeksgroep Beke, 2007

Ferwerda, H., *Binnen zonder kloppen. Omvang, aard en achtergronden van huiselijk geweld in 2005 op basis van landelijke politiecijfers*. Arnhem/Dordrecht: Advies- en onderzoeksgroep Beke, 2006

Ferwerda, H., *Huiselijk geweld: de voordeur op een kier. Omvang, aard en achtergronden. 2004 op basis van landelijke politiecijfers*. Arnhem/Dordrecht: Advies- en onderzoeksgroep Beke, 2005

Frenken, J. Leids Universitair Medisch centrum en NISSO, *Seksueel misbruik van kinderen : aard, omvang, signalen, aanpak*. Den Haag : Ministerie van Justitie, DPJS, 2001.

Horn, J. v., Scholing, A., & Mulder, J. (april 2006). *Recidive bij plegers van partnergeweld*. Tijdschrift voor Criminologie.

Lamers-Winkelmann, F. ...[et al.] 'Scholieren over mishandeling. Resultaten van een landelijk onderzoek naar de omvang van kindermishandeling onder leerlingen van het voortgezet onderwijs. Vrije Universiteit i.s.m. PI Research, 2007.

Kriek, F. en R.J.M. Oude Ophuis, *Een verkennend onderzoek naar ouderenmishandeling*. – Amsterdam: Regioplan, 2003. Regioplan publicatienr. 1069.

Lamers-Winkelmann, F. en I. Bicanic. *Een werkboek voor kinderen die seksueel misbruik hebben meegemaakt (1A en 1B)* : Horizon, Amsterdam: SWP, 2000.

Lawick, J. van en M. Groen, *Intieme oorlog : over geweld en kwetsbaarheid in gezinsrelaties*; met een bijdr. van J. Baars. Amsterdam: Van Genneep, 2003.

Mastenbroek, S. *De illusie van veiligheid. Voortekenen en ontwikkeling van geweld tegen vrouwen in relaties*. Utrecht: Jan van Arkel, 1995.

Mozaiek. *Handboek met methodieken voor de preventie en opvang van allochtone vrouwen rond huiselijk en seksueel geweld*, Utrecht: TransAct, 2004 + update 2006.

Oosterlee, A. en R. Vink, *De omvang van huiselijk geweld in Haarlem : een schatting met de vangst-hervangst analysemethode, toegepast op de gegevens uit een registratie-project van acht ketenpartners binnen het Haarlemse project Geweld in het gezin*. Haarlem: GGD Kennemerland, 2006.

Oosten, N. van en M. Höing, *Primaire preventie van seksueel geweld In: Seksuologie / Gijs, L. (red) ... et al.* - Houten: Bohn Stafleu Van Loghem, 2004, p. 281-306.

Outsem, R. van, *Seksueel misbruik van jongens*. Amsterdam: Sua, 1992.

Outsem, R. van, mmv Nico van Oosten, *De aanpak: systeemgerichte hulp bij geweld in relaties*. Utrecht: TransAct, 2001.

Plempers, E. *Update daderhulpverlening in Nederland: inventarisatie van hulpaanbod en preventie voor plegers van seksueel en huiselijk geweld*, Utrecht: TransAct, Verwey Jonker instituut 2004.

Privé geweld – publieke zaak. Nota over de gezamenlijke aanpak van huiselijk geweld. Den Haag: Ministerie van Justitie, DPJS, 2002.

Römkens, R.G., *Gewoon geweld? Omvang, aard, gevolgen en achtergronden van geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger B.V., 1992.

Ruiter, C. d., en V.C. Veen, *Terugdringen van recidive bij drie typen geweldsdelinquenten: werkzame interventies bij relationeel geweld, seksueel geweld en algemeen geweld*. Utrecht: Trimbos Instituut, 2004.

Schaik, E. van, *Primaire preventie van partnergeweld onder jongeren S.L.: s.n., 2005*. Afstudeeronderzoek Universiteit Twente, Faculteit bedrijf, bestuur en technologie.

Verkaik, R. en A. Pemberton. *Belaging in Nederland : aard, omvang, achtergronden en mogelijkheden voor een aanpak: eindrapport.* - Leiden : Research voor Beleid, 2001.

Warnaar, B en M. Wegelin. *Behandeling van partnermishandelaars*. In: Directieve therapie, jrg 23, nr. 1 2003, p. 63-81.

Wentzel, W. *Kind tussen twee vuren: preventie en hulpprogramma's voor kinderen die getuige zijn (geweest) van huiselijk geweld*. Utrecht: TransAct, 2004.

Willems, J.C.M., *Wie zal de opvoeders opvoeden? Kindermishandeling en het recht van het kind op persoonswording*. Den Haag: T.M.C. Asser Press, 1999.

Ijzendoorn, M.H. van. ... [et al.] *Kindermishandeling in Nederland anno 2005: de Nationale prevalentiestudie Mishandeling van Kinderen en Jeugdigen (NPM - 2005)*. Leiden: Leiden University, 2007.

Meer informatie

Informatielijn huiselijk geweld voor beroepskrachten : 030 - 789 21 12.

Website: www.huiselijkgeweld.nl

E-nieuws huiselijkgeweld.nl(*): tweewekelijks de updates in uw mailbox

Kwartaalkrant huiselijkgeweld.nl: gratis abonnement(*).

(*) = abonneren via huiselijkgeweld@movisie.nl

Colofon

Huiselijk geweld: cijfers en feiten is te downloaden via: www.huiselijkgeweld.nl
Deze informatie kan worden gebruikt voor beleidsnota's, artikelen, toespraken en scripties. Citeren, mits met bronvermelding, is toegestaan.

Uitgave MOVISIE 2007

Kennis en advies voor
maatschappelijke ontwikkeling

mantelzorg

kwetsbare groepen

vrijwillige inzet

huiselijk en seksueel geweld

leefbaarheid